

OBSERVAȚII AEROFOTOGRAFICE ÎN TERITORIUL RURAL AL HISTRIEI

EMILIA DORUȚIU-BOILA

Această comunicare face parte dintr-un studiu mai larg privind teritoriile orașelor grecești de pe litoralul dobrogean al Mării Negre. Concluziile și ipotezele pe care le voi prezenta aici se bazează pe cercetarea fotografiilor aeriene ale zonei Histria întreprinsă în toamna anului trecut împreună cu P. Alexandrescu, precum și pe valorificarea în lumina rezultatelor acestei cercetări a datelor arheologice cunoscute pînă acum.

Cercetarea aerofotografică a necropolei cetății Histria este strîns legată de cercetarea ținutului înconjurător, iar unele din cunoștințele dobîndite privitor la organizarea necropolei tumulare, prezentate în cadrul acestui colocviu de P. Alexandrescu, au stat la baza interpretării observațiilor din zona situată dincolo de necropola tumulară. Caracterul ipotetic și provizoriu al concluziilor noastre pornește de la faptul că cercetările de această natură sînt la noi încă într-o fază de început, precum și de la dificultatea de a pune întotdeauna de acord interpretarea fotogramelor cu rezultatele cercetărilor de teren de pînă acum.

Problema teritoriilor orășenești, una din cele mai obscure din istoria cetăților grecești de pe litoralul nostru pontic, a fost pe larg desbătută în istoriografia românească. Din analogia cu celelalte colonii întemeiate de greci, precum și din unele vagi aluzii în textele literare și în inscripțiile din sec. III—II î. e. n., în care *chora* apare menționată în opoziție cu *polis*, și mai ales din documentele din epoca romană, s-a dedus că încă din epoca elenistică cetățile grecești dobrogene au avut întinse teritorii rurale. Rod al unui proces îndelungat, aceste teritorii au intrat sub jurisdicția cetății abia după apariția unei forțe politice cu ajutorul căreia ele puteau fi păstrate și puse în valoare. Rolul acestei forțe politice fost jucat după unii autori moderni de stăpînirea scitică, instaurată în do-

brogea la mijlocul sec. IV, după alții, de stăpînirea macedoneană, și anume, domnia lui Lysimach¹.

Din punct de vedere arheologic, problema raportului cetate-teritoriu a fost studiată mai ales sub aspectul relațiilor comerciale și al influențelor culturale ale orașului în ținutul înconjurător. Din lipsa aproape totală de elemente materiale, problema pămînturilor vecine cetății, cultivate sau exploatare de cetățenii orașului, a rămas necunoscută. În principiu, se admite că întemeierea orașului a fost însoțită de o împărțire a pămîntului înconjurător în loturi atribuite șefilor de familie², dar descoperirile de materiale arheologice arhaice și clasice grecești în așezările din împrejurimile Histriei au fost interpretate de majoritatea cercetătorilor ca datorindu-se relațiilor comerciale și influențelor culturale grecești și nu prezenței efective a grecilor în punctele respective. Totuși, izolat, a apărut și cealaltă părere potrivit căreia ceramica greacă din așezările rurale trebuie socotită drept o mărturie a pătrunderii și instalării grecilor în interiorul ținutului, precum și a dependenței economice, politice și administrative față de cetate încă din sec. VI î. e. n.³.

Din cercetările efectuate în așezările din teritoriile rurale ale cetăților grecești dobrogene, rezultă că toate aceste așezări au fost întemeiate cu cel puțin un secol după întemeierea coloniilor; cele mai vechi materiale arheologice descoperite la Tariverdi, Sinoe-Zmeica, Histria-sal, Vadu, Gargalic datează din a doua jumătate a sec. VI sau de mai târziu. Această împrejurare și preponderența materialului grecesc din aceste așezări pledează pentru strinsa legătură dintre ele și coloniile grecești, legătură ce nu poate fi explicată numai prin schimbul de produse dintre greci și băștinași.

O scurtă privire asupra teritoriilor altor colonii grecești, din Sicilia și Magna Grecia, de exemplu, unde ele au fost foarte bine studiate, arată că întemeierea coloniei propriu-zise a fost urmată de o ocupare treptată a teritoriilor înconjurătoare, ce a avansat pînă la limita de expansiune a coloniei învecinate. Extinderea s-a făcut atît în in-

¹ Pentru problema teritoriului Histriei în literatura românească, cităm aici cîteva lucrări mai recente: Em. Condurachi, *Cu privire la constituirea teritoriului „rural” al orașului Histria și funcțiunea sa social-economică*, Bul. Științific, IV, 1952, p. 59—69; I. Stoian, *În legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei*, SCIV, VIII, 1937, p. 183—200. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I. București, 1965, p. 195; Id., *Relațiile agrare din cetățile pontice înainte de cucerirea romană*, *Contribuții la Istoria Veche a României*, ed. 2, 1967, p. 120—166; Id., *Hotărnicia consularului Laberius Maximus*, *ibid.*, p. 349—385. Constituția teritoriului rural al Histriei cu sprijinul autorității politice instaurate în ținutul dintre Dunăre și Mare de scîi în veacul IV, la Em. Condurachi, *op. cit.*; chora histriană devine o realitate politică și juridică în timpul stăpînirii lui Lysimach, la D. M. Pippidi, *Relațiile agrare*, p. 155 și urm.

² D. M. Pippidi, *loc. cit.*, p. 158.

³ R. Vulpe, SCIV, VI, 1955, p. 547—548; I. Stoian, *loc. cit.* Pentru așezările cercetate în teritoriul Histriei, v. bibliografia și discuții la D. Berciu, *Din Istoria Dobrogei*, I. p. 94 sqq; V. Părvan, *Pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, Bull. hist. Ac. R., X, 1923, p. 34, era de părere că așezările de la Vadu, Sinoe, Bisericuța și Gargalic au fost întemeiate de grecii de la Histria. Pentru Gargalic, v. și D. M. Pippidi, „Studii Clasice”, IX, 1968, p. 230—323.

teriorul ținutului cât și pe litoral, și ea s-a tradus prin întemeierea unor așezări grecești ce serveau ca puncte de supraveghere a litoralului sau ca centre de caracter agricol în interior⁴.

Problema relațiilor cetate-teritoriu a fost pusă cu deosebită insistență și în studierea coloniilor nord-pontice⁵.

Din aceste studii s-a putut stabili că în toate coloniile grecești, în Sicilia, Magna Grecia, în N Mării Negre, exploatarea agricolă a unei regiuni din împrejurimile cetății, precum și controlul unei porțiuni de litoral aveau o importanță de căpetenie în viața lor economică.

Harta descoperirilor arheologice din așezările din împrejurimile Histriei arată că teritoriul a fost intens locuit în epocile arhaică, clasică și elenistică și că cetatea era înconjurată de o rețea de așezări a căror existență era strins legată de viața orașului. Este probabil că încă din sec. VI Histria controla întregul litoral între Vadu și Capul Dolojman, dacă nu chiar până la Dunăre⁶, și că în interiorul ținutului stăpânirea

⁴ *Syracusa*. La început a fost ocupată zona de cimpie litorală între Syracuse și Heloros; aici au fost primele loturi ale coloniștilor; în jurul anilor 700 a fost cucerit Heloros, marcind o limită a teritoriului în această parte. La mijlocul sec. VII au fost întemeiate Akrai și Kasmenai. O altă fază de expansiune reprezintă întemeierea Camarinei. Odată cu ocuparea acestui teritoriu, viața a încetat în așezările sicule, cf. G. Vallet, *Cité et territoire dans les cités grecques d'Occident*, Palermo, 1968, Gela. Fondarea Gelei a fost urmată de ocuparea progresivă a ținutului cuprins între văile râurilor Gela și Salso, ocupare cu caracter politico-militar ce a dus la întemeierea de noi centre grecești și la cucerirea treptată și la transformarea centrelor indigene ce controlau accesul prin aceste văi, în adevărate frouria și poleis grecești, cf. P. Orlandini, *L'espansione di Gela nella Sicilia centro-meridionale*, Kokalos, VIII, 1962, p. 69—120.

Sybaris. Așezările indigene așezate în cerc la cca 15 km de oraș și-au încetat existența spre sf. sec. VIII — ceea ce a dus la presupunerea că noii coloniști i-au folosit pe băștinași pentru cultura pământului și pentru întemeiere de familii. Sybaris a întemeiat subcolonii pe malul mării Tyrrheniene, ca Laos și Scidros, ceea ce implică dominarea regiunilor intermediare, cf. J. S. Callaway, *Sybaris*, 1950. E. Lepore, *Atti del II° Convegno di studi sulla Magna Grecia*, 1962, p. 216—218.

⁵ *Regatul Bosporan*. Primele așezări din Bospor au avut un caracter agricol. Cele ce s-au bucurat de condiții mai favorabile s-au dezvoltat și au devenit așezări urbane. În epoca arhaică orașele aveau o chora ce se întindea pe o rază de 7—10 km, cf. V. D. Blavatski, *Zemledelie v antičnîh gosudarstvah Severnogo pricernomoria*, Moscova, 1958; I. T. Kruglikova, *Issledovanie selskoi territorii evropeiskogo Bospora*, SA, 1957, 1, p. 217; Id., în „Kratkie Soobsčeniia“, 109, Moscova, 1967, p. 3—8.

Kersones. În sec. V-IV peninsula Maiațk a fost divizată în loturi, asemănătoare cu cele de la Metapont și Herakleia. În secolele următoare, a avut loc o împărțire a pământurilor din pen. Herakleia. În această vreme chora orașului se întindea pe o rază de 8—10 km, cu numeroase așezări rurale și villae izolate.

Olbia. Cercetările arheologice pe ambele maluri ale limanului Bugului au arătat o intensă locuire între sec. VII-II î.e.n. Atribuirea așezărilor identificate în această zonă sciților sau coloniștilor greci este incertă. Se pare că cele din sec. IV-III erau grecești, cf. F. M. Stitelman, *Poseleniia antičnogo perioda na pobereje Bugskogo Limana*, MIA, 50, 1956, p. 255 sqq.

⁶ Poate că așa se explică știrea din Herodot, IV, 99, că Histria este așezată lângă vărsarea Istrului în Mare. În sec. I granița nordică a teritoriului Histriei era pe brațul Peuce. Numai stăpânind o fișie de litoral până la Dunăre, Histria putea beneficia de înlesnirile pe care le oferea Dunărea pentru pescuit și navigație spre interiorul ținutului.

sa se întindea pe o linie ce cuprindea aşezările de la Gargalic, Vadu, Tariverdi, Fintinele, Jurilofca. Cercetările arheologice sistematice sau descoperirile întâmplătoare au identificat în raza acestui teritoriu numeroase puncte cu urme greceşti arhaice, clasice şi elenistice. Amintim aici, în afară de aşezările înşirate mai sus, aşezările de la Histria-sat, Sinoe-Zmeica, Sariurt, Baia. În niciuna din aceste aşezări nu au apărut nivelurile de viaţă anterioare sec. VI î. e. n., ceea ce, repetăm, constituie un indiciu al strinsei dependenţe dintre întemeierea coloniei greceşti şi apariţia acestor aşezări.

În staţiunile cercetate în împrejurimile Histriei, ceramica greacă apare întotdeauna asociată cu vase din ceramică primitivă, corespunzând epocii fierului, dar cu predominarea materialului grecesc. Cercetările de la Tariverdi au permis să se facă observaţia că în straturile arhaice ceramica indigenă, asemănătoare cu cea descoperită la Histria, apare în proporţie redusă în nivelurile mai vechi şi că această proporţie creşte în nivelul arhaic III (560—510), situaţie similară cu cea constatată la Histria, în aşezarea extramurană de pe platou, şi în necropola de la Histria-sat; în acestea din urmă arheologii au constatat o sporire a elementului indigen către sfârşitul sec. VI î. e. n.⁷. S-au putut chiar stabili unele trăsături comune între tipurile de locuinţe descoperite la Tariverdi şi Histria, sugerând descoperitorilor posibilitatea unor relaţii politice între aceste aşezări şi Histria, precum şi prezenţa efectivă a elementului etnic grecesc⁸. Această constatare a fost confirmată de cercetările întreprinse în alte aşezări, în special pe litoral, unde au fost descoperite puncte întărite cu val şi şanţ sau zid de piatră, locuinţe cu ziduri de piatră şi temelii olbiene, datate cu material ceramic grecesc din epocile arhaică, clasică şi elenistică. Ne referim în primul rând la aşezările de la Sinoe-Zmeica, Vadul, la capul de S al viilor, unde în literatură se menţionează o cetate de piatră fasonată; prin cercetările mai noi întreprinse într-un alt punct din apropiere au fost descoperite urmele unei aşezări întărite cu şanţ şi val, datată prin materialul ceramic grecesc găsit aici în sec. VI. Şi aici ceramica greacă apare asociată cu ceramica primitivă de factură locală. În aşezarea de la capul Dolojman, unde cercetările în nivelul arhaic sînt încă la început, a apărut de asemenea material ceramic grecesc datat în sec. VI î. e. n., dovadă că şi în acest punct aşezarea grecilor sau contactul cu aceştia s-a produs de timpuriu, curînd după întemeierea coloniei milesiene de la Histria⁹.

Deşi aceste constatări de ordin etnic nu pot fi considerate încă definitive, socotim că apariţia aproape simultană, la mijlocul sec. VI, deci cu un secol după instalarea grecilor la Histria, a unor aşezări

⁷ Susana Dimitriu, comunicare prezentată la Conferinţa Naţională de Arheologie, Iaşi, 1968. Rezultatele săpăturilor arheologice de la Histria-sat sînt încă inedite.

⁸ R. Vulpe, loc. cit. S. Dimitriu, *Histria*, II, 1966, p. 40—41; P. Alexandrescu, *ibid.*, p. 275.

⁹ M. Coja, comunicare prezentată la Conferinţa Naţională de Arheologie ținută la Iaşi în 1968.

destul de numeroase atât pe litoral cât și în interiorul ținutului trebuie pusă în legătură cu extinderea coloniștilor de la Histria în teritoriul înconjurător. Expansiunea în teritoriu coincide cu momentul de maximă dezvoltare a așezării arhaice de la Histria, când se constată o mare densitate a populației și o intensă circulație de bunuri¹⁰. Este semnificativ că în niciuna din așezările cercetate nu a fost descoperit nivelul imediat anterior stabilirii grecilor, corespunzând ultimelor faze ale culturii hallstattiene locale, cunoscută sub numele de cultura Babadag. Menționăm însă că ultimele nivele de locuire din așezarea de la Babadag datează cel mai târziu de la mijlocul sec. VII, după care așezarea a fost părăsită. Această întrerupere a locuirii de la Babadag s-ar putea pune în legătură cu întemeierea coloniei de la Histria. Este numai o ipoteză, căci cercetarea ultimelor nivele din așezarea de la Babadag n-a dat încă rezultate definitive.

Strînsa legătură dintre cetate și teritoriul înconjurător este foarte bine pusă în lumină de drumurile care o legau de numeroasele așezări din jur. Studiul fotografiilor aeriene a permis identificarea unor drumuri ce plecau de la cetate în toate direcțiile, spre S și N pe litoral, și spre V, în interior, legînd între ele o sumedenie de așezări, unele identificate prin cercetările de teren, altele neidentificate încă (pl. 2 și harta).

Necropola tumulară a Histriei este despărțită spre NV de restul teritoriului printr-un val cu șanț, ce se distinge foarte clar pe fotografiile aeriene și care a fost văzut de P. Polonic în cursul cercetărilor sale de teren și trecut pe schița regiunii Histria întocmită de el¹¹. Traseul acestui val a fost cercetat pe teren în 1962 și identificat în unele puncte unde terenul nu a fost cu totul nivelat de lucrările agricole; el corespunde limitei de maximă răspîndire a tumulilor. La data publicării studiului monografic al necropolei tumulare histriene, raportul dintre val și necropolă nu era încă bine precizat, dar din studiul ulterior al fotografiilor aeriene a rezultat clar că între cetate, necropolă și acest val exista o strînsă legătură. Drumurile care străbat necropola și care vin dinspre cetate și platoul de V ies din necropolă tăind acest val la distanțe aproape egale. Între malul lacului Sinoe și punctul numit Izvoare, aproape de capătul de NV al lacului Histria, pe fotografiile aeriene apar cinci asemenea drumuri ce merg în rază spre N și V de-a lungul țărmului și în interiorul ținutului. Pe fotografiile aceste drumuri se prezintă ca niște dungii de culoare mai întunecată corespunzînd unor adîncituri în teren, adeseori mărginite de tumuli. Niciodată aceste drumuri nu taie tumuli antici și nici tumulii antici nu apar așezați pe drumuri, ceea ce constituie unul din indiciile cele mai sigure ale contemporaneității lor. Un alt indice al vechimii acestor drumuri îl constituie direcția lor, toate plecînd de la cetatea Histria și ducînd la diversele așezări din interior sau de pe litoral. Ținînd seama de faptul că cetatea n-a mai fost locuită

¹⁰ Susana Dimitriu, loc. cit.

¹¹ v. harta publicată de V. Canarache. SCIV, VII, 3—4, 1956, p. 291, fig. 2 b.

după părăsirea sa la sfârșitul antichității, numeroasele urme de drumuri din jurul cetății nu pot fi decât antice și ele au fost folosite doar atâta vreme cât a dăinuit și cetatea. Seria de drumuri, ce pleacă în rază de la cetate și platoul de V spre interiorul ținutului, continuă spre V și S cu alte drumuri, dintre care unele leagă cetatea de așezările de la Histria-sat și de la S de valea Caranasuf pe o linie ce străbate lacul Histria, altele continuă mult spre V, dincolo de actualul sat Histria.

La întretăierea drumurilor cu valul ce delimita necropola spre NV se află grupuri mici de tumuli, uneori înșirate de-a lungul drumurilor.

Primul din drumurile ce se desfac din necropola tumulară, socotind dinspre E, a putut fi urmărit pînă în apropierea unei așezări antice situate la S de vărsarea pîriului Sinoe în lacul Sinoe și care a fost cercetată prin săpături arheologice în 1952. Mai departe, pînă la cetatea cunoscută în literatură sub numele „Sinoe-Zmeica“, de la N de pen. Sinoe, drumul se pierde, dar pe peninsulă se păstrează urmele citorva drumuri, dintre care unul se îndreaptă spre extremitatea sudică, altul spre extremitatea nordică a promontoriului, în ambele puncte fiind identificate prin cercetările de teren anterioare fortificații de zid de piatră ¹².

Al doilea drum socotit dinspre E pornește din necropolă tăind valul la o distanță de cca 550 m, se îndreaptă spre NV și se pierde la S de actualul sat Sinoe. Imediat la ieșirea din necropolă, pe partea stîngă a drumului, se află un șir de tumuli; un alt grup de tumuli se văd pe aceeași parte a drumului, puțin mai la N de linia ce leagă movila Cabaiuc de lacul Sinoe.

Al treilea drum ce taie valul pornind din necropolă are deasemenea la punctul de întretăiere cu valul un grup de tumuli; alți tumuli se înșiră de-a lungul drumului, pe dreapta și pe stînga lui. Drumul continuă mult spre N—NV, trece prin partea de V a satului Sinoe, iar la ieșirea din sat, ceva mai la N, se întilnește cu un alt drum cu direcția SV—NE, trecînd pe lîngă movila Caraburun.

Cel de-al patrulea drum, ce pleacă din necropolă tăind valul la distanță egală cu celelalte, se îndreaptă spre NV, trece pe la V de movila Cabaiuc, traversează dealul Cabaiuc și ajunge la S de satul Mihai Viteazul, la Dealul Mormintelor, unde fotografiile aeriene arată numeroase movile. Spre E de acesta și la S de pîriul Sinoe se văd urmele unei așezări necercetate încă, cum de altfel necercetați sînt și tumulii de pe Dealul Mormintelor. Din acest punct, drumul cotește spre NE și se pierde în dreptul unui grup de movile ce se văd la NE de satul Mihai Viteazul. Urmele celui de al cincilea drum, vizibil azi numai începînd de la punctul numit Izvoare, lîngă capătul de NV al lacului Histria (restul fiind acoperit de apă), se păstrează slab, cu întreruperi pînă la drumul ce lega așezarea de pe vătra actualului sat Histria cu movila Cabaiuc. Dincolo de acest drum el nu se vede și e probabil că nici nu mai continua.

¹² SCIV, IV, 1953, p. 138.

Al șaselea drum pornește din malul de V al lacului Histria, trece pe la N de satul Histria și se îndreaptă spre Fintinele, trecând oarecum paralel cu drumul ce leagă astăzi cele două sate. E probabil că acest drum lega direct cetatea de așezarea antică identificată în satul Histria și de așezarea antică de la Fintinele, de unde porneau și conductele ce alimentau cetatea cu apă. O parte din acest drum a fost distrus de apele lacului Histria. Una din conductele de apă, cea mai nordică, urma aproximativ traseul acestui drum și o parte din ea zace de asemena sub apele lacului¹³.

Se pare că un al șaptelea drum, invizibil azi, trecea venind dinspre cetate de-a lungul pîriului Dere și a fost distrus de deplasările albiei acestui pîriu, căci el continuă spre V pînă la satul Fintinele.

La S de pîriul Dere, un alt drum pornește direct din malul lacului Histria și venea de sigur de la cetate. El trecea printr-o zonă cu numeroase urme de locuire antică și grupuri de tumuli, consemnate și pe hărțile întocmite de P. Polonic în cursul cercetărilor sale de teren¹⁴. Menționăm că în apropiere de această zonă, în lacul Histria, pe o insulă, au fost descoperite prin cercetările lui V. Zirra urmele unei așezări antice grecești. De-a lungul acestui drum a fost identificat traseul celorlalte două conducte ce alimentau cu apă Histria și, așa cum rezultă din schița publicată de V. Canarache, el se întrerupe brusc pe malul lacului, ceea ce a impus concluzia că lacul Histria este o formație recentă și că în antichitate cetatea era direct legată de cîmpia înconjurătoare.

De la S de satul Histria se îndreaptă spre S un alt drum, din care mai sînt vizibile porțiuni pînă la Peletlia. Din acest drum se desface un altul ce lega probabil de Tariverdi. Porțiuni din el sînt vizibile pe fotografiile aeriene pînă la Nuntași.

Sistemul de drumuri ce pleacă în rază spre interiorul ținutului, tăind valul ce delimita necropola tumulară a cetății de teritoriul său rural, își găsește o analogie perfectă în situația constatată la Olbia. Cum se știe, topografia Olbiei în măsura în care este ea cunoscută, a fost studiată încă în veacul trecut, cînd au fost întocmite planuri ale cetății¹⁵, ale necropolei precum și ale rețelei de drumuri ce porneau din ea spre interiorul ținutului. Din aceste planuri reiese că orașul era înconjurat pe trei părți de necropola tumulară pe o rază de cca 1 km. Necropola era separată de restul teritoriului de o linie, probabil un val, al cărui traseu a fost stabilit și cu ajutorul unor grupe de curgane situate în rază la distanțe aproximativ egale, înconjurînd teritoriul cetății și al necropolei. Aceste curgane aveau în interiorul lor ziduri și în ele n-au fost descoperite niciodată morminte, ceea ce a dus la presupunerea că ele serveau ca turnuri de pază. Unul dintre cercetătorii Olbiei de la începutul veacului trecut, Uvarov, afirmă că a văzut valul

¹³ V. Canarache, *Observații noi cu privire la topografia Histriei*, SCIV, VII, 3—4, 1956, p. 301—302 și fig. p. 302.

¹⁴ La V. Canarache, loc. cit., p. 291, fig. 2 b.

¹⁵ Karasev, *Planî Olbii v XIX v kak istočniki dlia istoriceskoi topografii Olbii*, MIA, 50, 1956, p. 9—34.

și șanțul ce delimitau necropola cetății. Necropola era străbătută de drumuri (prezentate de toți cercetătorii de teren din veacul trecut ca niște adâncituri în teren, așa cum ne apar ele pe fotografiile aeriene de la Histria), dintre care unele ieșeau din ea în rază la distanță unele de altele de cca 530 m — 3 stadii (cu două excepții), avînd la ieșirea din necropolă, pe o parte sau pe ambele părți, cite un curgan cu rol de pază și control al drumurilor.

Analogia este deosebit de grăitoare și sîntem convinși că cercetările de teren în teritoriul Histriei vor întări această primă impresie.

Din cercetarea fotografiilor aeriene ale zonei Histriei a reieșit foarte clar că tumulii sînt deosebit de numeroși în teritoriul din jurul cetății și că ei devin mai rari pe măsură ce te îndepărtezi de cetate. Ei mai apar grupați în jurul așezărilor antice și devin cu totul sporadici în afara acestei zone. Este probabil că, întocmai ca la Olbia, cel puțin unii din tumulii aceștia au fost altceva decît movile funerare, ne referim în primul rînd la grupurile situate la ieșirea drumurilor din necropolă, care ascund probabil turnuri de pază sau alte construcții cu scop similar.

În ce privește grupurile de tumuli situați în afara necropolei, dar despre care nu avem dovada că erau legați de vreo așezare rurală, prezența lor trebuie, credem noi, legată de exploatarea loturilor agrare din teritoriul cetății. Unele observații făcute tot pe fotografiile aeriene par să confirme această presupunere a noastră, care, deocamdată anticipează cercetările de teren.

Dincolo de valul ce delimita necropola tumulară a cetății, în zona cuprinsă între malul lacului Sinoe și drumul ce leagă satul Histria de movila Cabaiuc, pe fotografiile aeriene se văd niște dungii de culoare mai închisă ce merg paralel cu valul, la distanțe egale una de alta. Aceste linii, ce continuă destul de regulat pînă aproape de vărsarea pîriului Sinoe în lacul Sinoe, par să delimiteze vechile loturi agrare ale cetății. Ele au o formă dreptunghiulară și sînt situate cu latura scurtă pe drumurile principale ce străbăteau această zonă. Pe fotografiile executate la o scară mai mare, în afara liniilor pomenite mai sus, apar niște dungii perpendiculare pe cele dintii, închizînd suprafețe mai mici ce reprezentau probabil diversele culturi. Grupurile de tumuli din zona în care apar aceste loturi aparțineau probabil fermelor. Un asemenea grup apare pe malul lacului Sinoe, aproape de promontoriul de unde începe seria de grinduri ce continuă cu insula Lupilor (Curtbei), la capătul unuia din drumurile paralele cu valul ce străbat zona între satul Histria și lacul Sinoe, suprapus în parte de un drum modern. Un alt grup de tumuli este situat de-a lungul celui de al treilea drum descris mai sus, pe porțiunea cuprinsă între val și drumul transversal acoperit parțial de drumul modern. În continuarea acestui de al treilea drum spre N, pe o linie cu movila Cabaiuc, se află un alt grup de tumuli. Amintim apoi movila Cabaiuc, înconjurată de cîțiva tumuli mai mici; grupul de movile numite pe hărțile moderne „Movilele săpate“; grupul de movile situate pe marginea drumului 6, ce leagă satul Histria de

Iacul Sinoe, iar mai la N, grupuri de tumuli așezate pe primul, al doilea și al treilea drum, pe o linie dincolo de care nu am mai distins nici o urmă de lotificare agrară. Prezența acestor grupuri de movile poate indica existența în apropiere a fermelor agricole, nucleele acestor kleroi. Dimensiunile loturilor, așa cum se poate judeca din studierea fotogramelor aeriene, par să fie de cca 500—600 m × 200 m, apropiate ca mărime de loturile de la Chersones, Metapont și Heraclea¹⁶.

Lotificări asemănătoare au apărut pe fotografiile aeriene și în jurul așezării de la S de Histria-sat, lângă grupul de movile însemnate pe hărțile moderne cu numele Movilele Caranasuf, pe o suprafață cuprinsă între malurile lacurilor Histria și Tuzla și drumul ce lega așezarea de aici cu așezările de lângă Nuntași (v. harta).

Desigur, în stadiul actual al cercetărilor, este greu de spus dacă diviziunile agrare constatate datează din primul veac al instalării grecilor la Histria sau dacă ele sînt mai tîrzii, de pildă din epoca elenistică sau romană. Că ele sînt antice este neîndoios, căci ele se orientează în funcție de drumurile ce pleacă radial din cetate și traseul unora din ele apare flankat de tumuli. Ca ipoteză de lucru, putem presupune că diviziunea teritoriului coloniei în trei părți mari, rezervate așezării urbane propriu-zise, necropolei și terenului agrar, a avut loc de la întemeierea cetății. Putem de asemenea presupune că diviziunea teritoriului destinat agriculturii s-a făcut de la prima instalare a grecilor la Histria, așa cum au avut loc diviziuni în oraș și, corespunzător, în necropolă.¹⁷ chiar dacă ulterior nu s-a mai ținut seama de această repartiție primară, procedîndu-se la reîmpărțirea loturilor.

Problema teritoriului cetății am privit-o deci sub două aspecte: unul se referă la exploatarea loturilor agrare din teritoriul aferent cetății, celălalt la extinderea în interiorul ținutului sau pe litoral prin întemeiere de noi așezări.

Dacă exploatarea loturilor agrare din împrejurimile imediate ale cetății datează de la întemeierea ei, expansiunea în interior s-a produs în etape. Cum am încercat să susținem mai sus, în sec. VI—V teritoriul rural al orașului era destul de întins, el cuprinzînd cel puțin fișia de litoral între Vadu și Jurilofca și ținutul pînă la Gargalic, Fintinele, Tariverdi, Mihai Viteazul. E probabil că majoritatea așezărilor din această arie, întemeiate în sec. VI—V î. e. n., așezări în care materialul ceramic grecesc apare predominant și în care au fost descoperite sisteme de construcție asemănătoare celor de la Histria, erau grecești, chiar dacă în ele, alături de greci, trăiau și localnicii atrași în sfera economiei și a civilizației grecești.

¹⁶ Pentru loturile de la Chersones, c. S. F. Strjeličkii, *Klerĭ Hersonesa Tavriceskogo*, „Hersonesskv Sbornik“, VI, 1961; pentru Metapont, v. schița publicată de Werner Hermann, *Archäologischer Anzeiger*, 1966, 3, p. 321, fig. 89; pentru Heraclea, v. Id. *ibid.*, p. 295, fig. 49; v. de asemenea, Franco Sartori, *Società e diritto nelle tavole greche di Eraclea Lucana*, „Atene e Roma“, N.S., X, 4, 1965, p. 145—160.

¹⁷ Vezi mai sus rezultatele cercetării aerofotografice a necropolei tumulare a Histriei.

În privința formelor pe care le-au dat contactele între greci și indigeni sau, eventual, a formei pe care a luat-o exploatarea indigenilor de către greci, este greu să ne exprimăm acum o părere. E posibil ca din punctul de vedere al compoziției forțelor de muncă, absorbția elementului indigen să fi fost lentă. Oricum, nu cred că putem vorbi în condițiile în care s-a desfășurat istoria coloniilor vest-pontice, despre o luare în stăpânire cu forța a acestui teritoriu. Dar, orice ipoteză am avansa ar fi prematură în stadiul actual al cercetării.

Înainte de a încheia, aș vrea să reamintesc că în discuțiile moderne despre relațiile dintre poleis și chora, susținătorii clasificării coloniilor grecești în colonii „de peuplement“ și colonii fără teritoriu, au integrat orașele grecești de pe litoralul nostru pontic în categoria orașelor fără teritoriu. Aceasta, cel puțin pentru primele veacuri ale existenței lor. Din datele aduse aici în discuție, poate să rezulte că numărul cetăților fără teritoriu scade pe măsură ce avansează cunoștințele noastre despre aceste cetăți și teritoriile înconjurătoare.

LUFTPHOTOGRAPHISCHE BEOBACHTUNGEN IM TERRITORIUM VON HISTRIA

(Zusammenfassung)

Im Lichte der Ergebnisse der im Herbst 1968 unternommenen Untersuchung von Luftaufnahmen des Gebietes von Histria wird hier die Frage der Bildung des Stadtgebietes zur erneuten Diskussion gestellt.

Aus der Untersuchung der Luftbilder, nebst der Karte der bisherigen archäologischen Funde, wurde ersichtlich, dass die weitere Umgebung der Stadt im Altertum dicht besiedelt war, und dass die betreffenden Siedlungen in Abhängigkeit von der Gründung der Milesischen Kolonie entstanden waren. Die Entstehung und Entwicklung einer Anzahl von befestigten Ortschaften mit Wohnbauten aus steinernem Mauerwerk, wo auch grosse Mengen griechischer Keramik zum Vorschein kamen, wird auf die Expansion der Kolonisten ins Territorium zurückgeführt. Somit wird die Anschauung vertreten, dass schon im 6. Jh. v.u.Z. Histria die ganze Küste zwischen Vadu und Jurilofca, sowie den entsprechenden Raum im Landesinneren, beherrschte. Die antiken Siedlungen bei Gargalik, Vadu, Tariverdi, Fintinele, Mihai Viteazul und Jurilofca gehören in dieses Territorium.

Der enge Zusammenhang zwischen der Stadt und seiner dicht besiedelten Umgebung wird sehr klar von den auf den Luftbildern ersichtlichen antiken Wegen, welche die Stadt mit seinem Territorium verbanden, zum Ausdruck gebracht.

Nördlich der Nekropole, in der Zone zwischen dem Ufer der Lagune Sinoe und dem Weg der aus dem heutigen Dorf Istria gegen Norden führt, sind auf den Luftbildern die Trassen von Querwegen ersichtlich, die zusammen mit den aus der Stadt gegen Norden verlaufenden Wege eine Anzahl viereckigen Flächen einschliessen, die wahrscheinlich Teilflächen der antiken Bodengliederung bildeten. Es wird hierzu angenommen, dass schon bei der ursprünglichen Landnahme der Boden in drei Teile gegliedert wurde, u.z. w. für die städtische Siedlung, die Nekropole und die Flur. Die Fluraufteilung wurde schon am Anfang der Kolonisation entsprechend der in der Stadt wie in der Nekropole bestehenden Gliederung durchgeführt.